

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩАМЕХАНІЗМ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ТУРИЗМУMECHANISM TO STIMULATE THE DEVELOPMENT
OF ENVIRONMENTALLY FRIENDLY TOURISM

УДК 502.3

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct49-39>**Арестов С.В.**к.е.н., доцент кафедри
економіки природокористування
Одеський державний
екологічний університет**Бунякова Ю.Я.**к.геогр.н., доцент кафедри
економіки природокористування
Одеський державний
екологічний університет**Попова М.О.**к.е.н., доцент кафедри
економіки природокористування
Одеський державний
екологічний університет**Arestov Serhii**

Odessa State Environmental University

Bunyakova Yulia

Odessa State Environmental University

Popova Mariia

Odessa State Environmental University

У статті розглянуто обмеженість рекреаційних територій, що зумовлює необхідність пошуку шляхів їх розширення на основі формування нових сегментів ринку туристичних послуг, для чого доцільно переглянути можливості використання вже існуючих територій. Активізація розвитку туризму можлива за рахунок використання туристично-рекреаційного потенціалу територій поліфункціонального призначення. З огляду на це, виникає потреба в обґрунтуванні наукових підходів до ідентифікації територій поліфункціонального призначення, визначенні сутності цього поняття. Подолання існуючих в Україні економіко-екологічних проблем певною мірою зумовлює необхідність здійснення інноваційної модернізації та розвитку туризму. Одним із найважливіших чинників забезпечення сталого економічного розвитку держави має стати розвиток екологічно безпечного туризму в Одеській області. Одним із найважливіших складників механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій є обґрунтування стратегії. Особливо важливе розуміння довготермінової стратегії для тих сфер діяльності, розвиток яких пов'язаний із використанням досить великого обсягу ресурсів, проте результати їх використання будуть отримані в майбутньому.

Ключові слова: туристичний потенціал, поліфункціональні території, типізація поліфункціональних територій, економічна функція поліфункціональних територій, антропоєкосистеми, організаційно-економічний механізм, екологічно безпечний туризм, господарський механізм, інституційний підхід, ситуаційний підхід, організаційні інструменти.

В статье рассмотрена ограниченность рекреационных территорий, обуславли-

вающая необходимость поиска путей их расширения на основе формирования новых сегментов рынка туристических услуг, для чего целесообразно пересмотреть возможности использования уже существующих территорий. Активизация развития туризма возможна за счет использования туристско-рекреационного потенциала территорий полифункционального назначения. В связи с этим возникает потребность в обосновании научных подходов к идентификации территорий полифункционального назначения, определения сущности этого понятия. Преодоление существующих в Украине экономико-экологических проблем в определенной степени обуславливает необходимость осуществления инновационной модернизации и развития туризма. Одним из важнейших факторов обеспечения устойчивого экономического развития государства, должно стать развитие экологически безопасного туризма в Одесской области. Одним из важнейших составляющих механизма формирования и реализации туристического потенциала полифункциональных территорий является обоснование стратегии. Особенно важно понимание долгосрочной стратегии для тех сфер деятельности, развитие которых связано с использованием достаточно большого объема ресурсов, однако результаты их использования будут получены в будущем.

Ключевые слова: туристический потенциал, полифункциональные территории, типизация полифункциональных территорий, экономическая функция полифункциональных территорий, антропоэкоэкономический механизм, экологически безопасный туризм, хозяйственный механизм, институциональный подход, ситуационный подход, организационные инструменты.

The article considers the limited recreational areas which necessitates the search for ways to expand them on the basis of the formation of new segments of the market of tourist services, for which it is advisable to reconsider the possibilities of using existing areas. Activation of tourism development is possible due to the use of tourist and recreational potential of multifunctional areas. Given this, there is a need to substantiate scientific approaches to the identification of areas of multifunctional purpose, to determine the essence of this concept. Overcoming the existing economic and environmental problems in Ukraine, to some extent, necessitates innovative modernization and development of tourism. One of the most important factors in ensuring sustainable economic development of the state should be the development of environmentally friendly tourism in the Odessa region. At the current stage of development of the suspension, in case of aggravated economic, social and ecological problems, from one side, the interconnection of natural resources, from the other, all the actual state of preservation of the economic potential of the economy and of the safety of the efficiency. Legislative specialties of victorious categories of territories, which are, by the way, multifunctional, are prescribed by the laws of Ukraine. The market path of development of the national economy of Ukraine necessitates the formation of appropriate regulatory approaches to the implementation of any activity. Consider the theoretical and methodological principles of formation and implementation of the tourist potential of multifunctional areas. To determine the essence of multifunctional areas, consider what features and criteria are used most often when it comes to multifunctionality or polyfunctionality. One of the most important components of the mechanism of formation and realization of tourist potential of multifunctional territories is substantiation of strategy. It is especially important to understand the long-term strategy for those areas of activity, the development of which involves the use of a fairly large amount of resources, but the results of their use will be obtained in the future.

Key words: tourist potential, polyfunctional territories, typification of polyfunctional territories, economic function of polyfunctional territories, anthropoecosystems, organizational and economic mechanism, ecologically safe tourism, economic mechanism, institutional approach, situational approach, organizational tools.

Постановка проблеми. В умовах ринку головною рушійною силою суспільного розвитку вважаються потреби людей, які формують відповідний попит. На сучасному етапі розвитку суспільства за загострення економічних, соціальних та екологічних проблем, з одного боку, обмеженості природних ресурсів – з іншого, все актуальнішим стає збереження різноманітності екосистем та забезпечення ефективного використання їхнього потенціалу. Законодавчо особливості використання категорійних територій, які, по суті, є поліфункціональними, визначено законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд», «Про екологічну мережу», «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000–2015 роки». Зокрема, в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, пользахисні й інші типи територій та об'єктів. До інших типів територій та об'єктів особливої охорони віднесено зелені зони міст, ландшафтні парки, лісопарки, дендрарії та інші території садово-паркового господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання територій поліфункціонального призначення, а саме природно-заповідного фонду (ПЗФ), для розвитку рекреації займає Н. Овсяннікова.

Л. Грановська використовує термін «поліфункціональність територій», які можуть виступати й як промислові, й як рекреаційні, а подекуди й як агроландшафтні зони. У її монографії дається визначення зони поліфункціонального призначення як такої, «яка має рівноцінний статус пріоритетності просторових функцій у соціально-економічному розвитку території».

Проте в зазначених джерелах були свої мета й особливості використання підходів до трактування сутності територій поліфункціонального призначення, вивчення специфіки їх використання, що не відповідає завданням нашого дослідження, тому нашим завданням є обґрунтування сутності поліфункціональних територій для розвитку різних видів туризму, виявлення їхніх ознак, функцій, принципів та критеріїв ідентифікації.

Постановка завдання. Метою дослідження є економіко-екологічний аналіз, системний підхід, методи узагальнення та порівняння.

На сучасному етапі розвитку суспільства за загострення економічних, соціальних та екологічних проблем, з одного боку, обмеженості природних ресурсів – з іншого, все актуальнішим стає збереження різноманітності екосистем та забезпечення ефективного використання їх потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У соціальному сенсі під механізмом розуміють деякий комплекс елементів, який функціонує через визначені форми людської діяльності, а під господарським механізмом – системно організовану сукупність суспільних відносин та форм їх прояву [1, с. 88].

В економічному аспекті поняття «механізм» трактується як «послідовність станів, процесів, які являють собою будь-яку дію, явище» або як «система, пристрій, що визначає порядок якогось виду діяльності»; господарський механізм, своєю чергою, визначається як «сукупність економічних структур, інститутів, форм та методів господарювання, служить ув'язці й узгодженню суспільних, групових і приватних інтересів, забезпечує функціонування і розвиток національної економіки» [2].

Визначивши досліджуваний механізм як систему утворення, суттєвим із боку методології є уточнення мети, завдань, принципів утворення та функціонування, організаційної структури, а також методів та інструментів

Складність процесів формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій визначає виняткову необхідність застосування стратегічного підходу для забезпечення їх розвитку. Другим аргументом щодо застосування цього підходу є те, що у цих процесах братимуть участь заклади, підприємства, фізичні особи, які функціонують у різних сферах діяльності, різного підпорядкування та форми організації. Тому виникає потреба у виробленні єдиної системи взаємодії для задіяння цих організацій для комплексного використання природоресурсного потенціалу з урахуванням, з одного боку, їхніх інтересів, з іншого – самої території в особі її жителів, суб'єктів господарювання, місцевих органів самоврядування, принципу екологоневиснажливої діяльності.

Це можна забезпечити на основі ефективного механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій, який ми розглядаємо як засіб реалізації суспільних, територіальних та індивідуальних інтересів і цілей розвитку.

У загальному розумінні механізм – це певна сукупність принципів, методів, інструментів, що забезпечують досягнення поставлених цілей. Водночас це елемент системи управління, що забезпечує вплив на об'єкт управління та результати його діяльності.

Для визначення сутності цього складного поняття використаємо кілька підходів до моделювання та визначимо етапи побудови моделі:

1) обґрунтування принципів побудови та підходів до змістовного наповнення, визначення завдань та функцій механізму;

2) визначення сутності та ідентифікація механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як цілого;

3) обґрунтування структури, з'ясування системних інтеграційних якостей;

4) обґрунтування сутності складників та визначення умов реалізації їхніх функцій.

Побудова моделі механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій здійснюється за такими принципами:

- системності, який полягає в усвідомленні цілісності об'єктів моделювання і водночас динамічної багатогранності, єдності якості й кількості;

- структурності, тобто виділення найістотніших підсистем і елементів із сукупності всіх зв'язків;

- єдності формалізованого та неформалізованого опису, оскільки лише формалізованого опису для адекватного моделювання недостатньо;

- єдності теорії та практики, оскільки теоретичне пізнання об'єкта дослідження покликане забезпечити розроблення практичних заходів для його вдосконалення у реальному житті.

Функціональні особливості зумовлюються цілями розвитку туризму, з одного боку, властивостями природних об'єктів та їх розміщенням у просторі – з іншого, тому суттєве значення для розуміння сутності сучасного механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій має об'єкт-суб'єктний підхід, а розширена його версія трансформується в системний (рис. 1).

Дана схема буде основою для обґрунтування моделі механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій. Відповідно, для кожного контуру характерні свої методи та інструменти, проте має бути єдине бачення розвитку ПФТ на довготермінову перспективу.

Системний підхід полягає у дослідженні механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як системи, яка складається із цілісної множини елементів і зв'язків між ними та дає змогу підвищити рівень ефективності взаємодії, оптимізувати зусилля її суб'єктів.

Грунтуючись на системному підході, механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій є адаптивною системою зі зворотним зв'язком, яка виконує ті чи інші функції, складається з кількох взаємопов'язаних та взаємозалежних підсистем і має розвинуті зв'язки із зовнішнім середовищем. Зокрема, можна виділити як відносно самостійні підсистеми формування, відновлення, нарощення та реалізацію туристичного потенціалу поліфункціональних територій або здійснити інший поділ, використавши функціональний підхід, що буде представлено нижче.

Розглянемо властивості механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як системи.

Об'єктом впливу є поліфункціональна територія як окремий об'єкт впливу щодо формування та використання туристичного потенціалу. За певних обставин це може бути пов'язано з відтворенням порушених рекреаційних ландшафтів, відновленням певних атракцій чи ресурсів, за інших – нарощенням туристичного потенціалу.

На рівні території суб'єктами управління виступають державні органи управління, регіональні та місцеві органи виконавчої влади й органи самоврядування, керівники підприємств, громадські організації, наукові установи та навчальні заклади, домогосподарства, фізичні особи – підприємці.

Сутність ситуаційного підходу полягає у розгляді ситуацій, тобто конкретного складу обставин, які значною мірою впливають на процеси формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій у даний момент часу. Ситуаційний підхід передбачає розв'язання виділених проблем у позаштатних ситуаціях, які виникають.

Функціональний підхід передбачає системне дослідження функцій, які реалізує об'єкт, розглядає його як комплекс функцій, які він виконує. Згідно з функціональним підходом, механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій містить послідовність таких дій: моніторинг, узагальнення й аналіз даних; постановка альтернативних завдань; альтернативні розрахунки, вибір найкращого варіанта; планування за вибраним варіантом; організація виконання планових завдань (планів), регулювання; координування процесів, облік результатів і контроль.

Ефективність механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій визначається отриманими результатами, досягнення яких, своєю чергою, залежить від оптимальної організації діяльності суб'єктів господарювання, просування туристичного продукту та формування іміджу ПФТ, оптимізації матеріальних, фінансових та інформаційних потоків, забезпечення конкурентоспроможних туристичних та супутніх послуг тощо. Для оцінки ефективності механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій доцільно: провести аудит зовнішнього середовища, в якому діє ПФТ, що дає змогу виявити чинники досягнення успіху в цьому середовищі та встановити значущість кожного із цих чинників; установити конкретні цілі, що показують, як можна реалізувати туристичний потенціал ПФТ; створити найбільш відповідну організаційну структуру або організаційні форми взаємодії, вбудувати в неї контрольні механізми та системи; забезпечити реалізацію стратегії розвитку ПФТ, задавши умови, в яких реалізуватимуться стратегічні цілі.

Фінансово-економічне регулювання передбачає використання фінансових та економічних

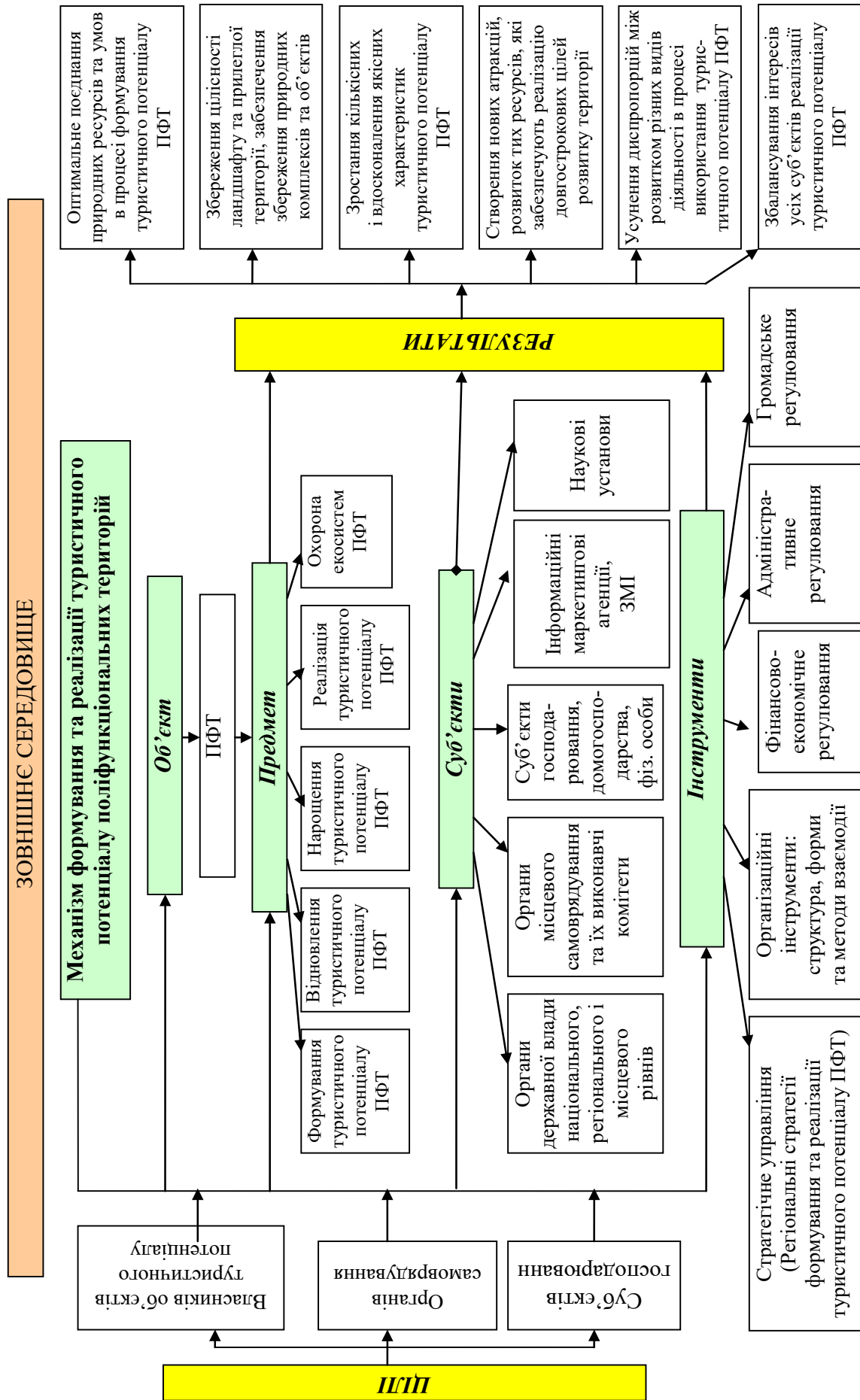

Рис. 1. Механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій

інструментів впливу на суб'єктів господарської діяльності, передусім природокористувачів, які функціонують на ПФТ (природоресурсні платежі та збори за забруднення довкілля, екологічні фонди, екологічні банки, екологічне страхування, кредити, субсидії, екологічні та ресурсні податки, купівля-продаж прав на забруднення природного середовища). В Україні продовжує формуватися система фінансів природокористування, яка відповідала б ринковим відносинам. Нині її основою є концепція платного природокористування, що передбачає численні збори та платежі за використання природних ресурсів і забруднення. Фактично виконується лише фіскальна функція, проте нагромаджені фінансові ресурси розчиняються у доходній частині бюджету, не передбачено цільового розподілу коштів від платежів за користування природними ресурсами, тобто жодної мотивації до ефективного природокористування не забезпечується. А неадекватний, неадресний розподіл не забезпечує обмеження природоруйнівної діяльності підприємств та фінансування заходів щодо охорони та відтворення природних ресурсів, порушених ландшафтів чи екосистем.

В Україні суттєво активізувалися громадські рухи, які в економічно розвинених країнах формують окремий напрям регулювання. До інструментів громадського регулювання відносять: діяльність громадських об'єднань, громадську інформацію, громадську екологічну експертизу, ініціативу та контроль, екологічні права й обов'язки громадян, гарантії і захист екологічних прав, громадські рухи щодо формування екологічної освіти та виховання, культури, етики, здорового способу життя.

Для реалізації поставлених цілей та отримання очікуваних результатів в кожному окремому випадку використовуються інструменти механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій різних груп.

Так, для забезпечення оптимального поєднання природних ресурсів та умов у процесі формування туристичного потенціалу ПФТ доцільно використати такі інструменти, як:

- цільова програма розвитку окремої території;
- використання ефективних організаційних форм взаємодії;
- проєктування рекреаційних парків із широким спектром рекреаційних послуг;
- створення низки супутніх бізнесів для підтримки основних напрямів із подальшою їх диверсифікацією.

Збереження цілісності ландшафту та прилеглої території, забезпечення збереження природних комплексів та об'єктів можливі за умови:

- формування ефективного інституційного забезпечення сфери природокористування зокрема і територій загалом (адміністративних одиниць, зон цільового використання тощо);

- дієвої екологічної політики як на державному, так і на регіональному рівні;

- екологізації економіки території, формування екологічних потреб населення і бізнесу;

- надання статусу окремим територіям відповідно до пріоритетності напрямів використання ресурсного потенціалу, задекларованого в екологічному законодавстві та земельному кадастрі України (землі рекреаційного, культурно-історичного, оздоровчого призначення, природно-заповідного фонду);

- використання фінансово-економічних інструментів обмежувального характеру щодо антропогенних та техногенних навантажень, стимулюючого характеру щодо ефективного, комплексного та невиснажливого природокористування.

- екологоорієнтованої структурної перебудови регіонального виробництва.

Зростання кількісних і вдосконалення якісних характеристик туристичного потенціалу ПФТ передбачає комплекс заходів щодо його нарощення, для чого здійснюються заходи щодо:

- 1) екологізації діяльності на ПФТ – поліпшення екологічної ситуації, використання екологічно чистих технологій, безвідходного виробництва, інноваційних видів продукції та послуг;

- 2) надання особливого статусу зонам цільового призначення;

- 3) втягнення в обіг нових ресурсів та територій, відновлення порушених ландшафтів, штучне наповнення втрачених атракцій новими характеристиками;

Висновки з проведеного дослідження. Доведено, що обмеженість туристично-рекреаційних ресурсів зумовлює необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності їх використання, для чого доцільно переглянути можливості залучення вже існуючих територій. Обґрунтовано, що активізація розвитку туризму можлива за рахунок використання туристичного потенціалу територій поліфункціонального призначення.

Доведено, що визначення сутності поліфункціональних територій має базуватися на кількох підходах, основні з яких – ресурсний і територіальний, певних ознаках (різноманіття функцій, які вони виконують; просторова обмеженість та визначеність; внутрішній потенціал багатофункціональності, зумовлений специфічним поєднанням природних ресурсів та умов; можливості виділення різних зон у межах однієї території), виконуваних функціях, принципах ідентифікації, критеріях ідентифікації та ефективності використання. З урахуванням зазначеного поліфункціональна територія – це просторова цілісність, для якої характерне сприятливе поєднання природних ресурсів і умов для розвитку кількох видів економічної діяльності на прийнятному рівні конкурентоспроможності порівняно з іншим способом використання території.

Узагальнено та уточнено методичні підходи до типізації поліфункціональних територій за основним призначенням з урахуванням домінуючого виду природних ресурсів та напрямками туристичної діяльності, що стало основою для обґрунтування методики оцінки туристичного потенціалу та стратегій розвитку ПФТ.

Обґрунтовано, що туристичний потенціал поліфункціональних територій є сукупною здатністю ресурсів, умов та інфраструктурних елементів екосистеми забезпечувати певні атракції для надання туристичних послуг, формувати туристичні потоки, слугувати основою для розвитку кількох напрямів економічної діяльності в межах допустимого екологічного навантаження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Амітан В.Н., Ларіна Р.Р., Пілюшенко В.Л. Логістизація процесів в організаційно-економічних системах : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2003. 72 с.
2. Андреева Н.М. Науково-методичний підхід до діагностики та ранжування ресурсозберігаючих проєктів: соціо-еколого-економічний аспект. *Економіка та менеджмент*. 2012. № 9. С. 10–24.
3. Буркинський Б.В., Степанов В.Н., Харичков С.К. Экономико-экологические основы регионального природопользования : монография ; НАН Украины, Ин-т пробл. рынка и эконом.-экол. исслед. Одесса : ИПРЭИ НАНУ, 2005. 575 с.
4. Вартанян А.В. Сертификация как инструмент оценки туристических предприятий в сфере экотуристической деятельности. *Економіка и підприємствоство*. 2013. № 5. С. 547–551.
5. Вартанян Г.В. Стратегії формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій. *Економічні інновації*. 2015. Вип. 60(3). С. 41–49.
6. Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник. Суми : Університетська книга, 2002. 346 с.
7. Мельник О.В. Природно-рекреаційний потенціал у процесі моделювання оцінки рівня туристичної привабливості території. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Природно-ресурсний потенціал в системі просторового розвитку*. Львів, 2004. С. 259–265.
8. Овсянникова Н.В. Особливості менеджменту природоохоронних територій. *Економіка, менеджмент, бізнес*. 2010. № 1. С. 123–129.
9. Рубель О.Є. Інституціоналізація економіки природокористування : монографія ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. Одеса : ІПРЕЕД НАНУ, 2014.

10. Самодай В.П., Ємельяненко К.І. Актуальні аспекти розвитку екологічного туризму. *Вісник ЛІЕТ. Серія «Економічні науки»*. 2014. № 9. С. 232–236.

REFERENCES:

1. Amitan V.N., Larina R.R., Pilushenko V.L. (2003) Logistizaciya procesiv v organizacijno-ekonomichnih sistemah [Logistics of processes in organizational and economic systems]. Doneck: Ugo-Vostok. (in Ukrainian)
2. Andreeva N.M. (2012) Naukovo-metodichnij pidhid do diagnostiki ta ranjuvannu resursozberigajuchih proektiv: socio-ekologo-ekonomichnij aspekt [Scientific and methodical approach to the diagnostics and ranking of resource-saving projects: the socio-ecological and economic aspect]. *Economics and Management*, no. 9, pp. 10–24.
3. Burkinskiy B.V., Stepanov V.N., Harichkov S.K. (2005) Ekonomiko-ekologicheskie osnovi regionalnogo prirodopolzovaniya [Economic and environmental foundations of regional environmental management]. Odessa: IPREEI NANU. (in Ukrainian)
4. Vartanian A.V. (2013) Serifikaciya kak instrument ocenki turisticheskikh predpriyatij v sfere ekoturisticheskoy deyatel'nosti [Certification as a tool for evaluating tourism enterprises in the field of ecotourism]. *Economy and Entrepreneurship*, no. 5, pp. 547–551.
5. Vartanian A.V. (2013) Strategii formuvanna ta realizacii turistichnogo potencialu polifunkcionalnih teritorij [Strategies for the formation and realization of tourist potential of polyfunctional territories]. *Economic innovation*, no. 60(3), pp. 41–49.
6. Melnik L.G. (2002) Ekologichna ekonomika [Ecological economy]. Sumi: University book. (in Ukrainian)
7. Melnik O.V. (2004) Prirodno-rekriacijniy potencial u procesi modeluvannya ocinki rivnya turistichnoi privablivosti teritorij [Natural-recreational potential in the process of modeling the assessment of the level of tourist attractiveness of the territory]. *Socio-economic research in the transition period. Natural-resource potential in the system of spatial development*, no. 3, pp. 259–265.
8. Ovsanikov N.V. (2010) Osoblivosti menedjmentu prirodoohoronnih territorij [Features of management of protected areas]. *Economics, management, business*, no. 1, pp. 123–129.
9. Rubel O.E. (2014) Institucionalizaciya ekonomiki prirodokoristuvannya [Institutionalization of the economy of nature use]. Odesa: IPREEI NANU. (in Ukrainian)
10. Samoday V.P. (2014) Aktualni aspekti rozvitku ekologichnogo turizmu [Actual aspects of the development of ecological tourism]. *Visnyk LITET. Series of Economic Sciences*, no. 9, pp. 232–236.